

ПРИНЦИПИ ОРГАНІЗАЦІЇ ПСИХОТЕРАПЕВТИЧНОЇ РОБОТИ ІЗ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ОСІБ З ПОСТТРАВМАТИЧНИМИ СТРЕСОВИМИ РОЗЛАДАМИ

У статті розглянуто принципи організації психотерапевтичної роботи із соціально-психологічної адаптації осіб з посттравматичними стресовими розладами.

Ключові слова: *посттравматичні стресові розлади, психотерапевтична робота.*

Постановка проблеми

Найефективнішим засобом попередження негативного впливу тяжких психічних травм на психічне здоров'я людини є психотерапевтична допомога. Вивчення цієї проблеми виявило, що дотепер використовується обмежена кількість комплексних реабілітаційних програм, які стосуються відновних заходів при посттравматичних стресових розладах (ПТСР).

Виклад основного матеріалу

Прийнято вважати, що система лікувально-реабілітаційних заходів для хворих на посттравматичні розлади має бути комплексною і містити психотерапію, психологічну корекцію, медикаментозну і немедикаментозну терапію [1; 3; 5; 6]. Під час роботи з такими хворими треба враховувати, що психічна травма призводить до різного ступеня дезінтеграції афективної, когнітивної, мотиваційної, комунікативної та інших сфер особистості [2; 4; 5; 7]. Отже, ці психічні розлади по суті є результатом взаємодії особистості з пережитим стресовим досвідом. Тому психотерапевтична робота з такими хворими має полягати в максимально повному відновленні преморбідного рівня соціального й особистісного функціонування пацієнтів [4; 5; 7; 9].

Побудова профілактичних (психотерапевтичних) програм повинна проводитися з урахуванням основних факторів і умов формування ПТСР; особливостей самої травматичної події, наявності негативних «професійних» чинників, соціально-демографічних і соціально-економічних характеристик, анамнестичних даних, соціально-психологічних та індивідуально-психологічних особливостей [8].

У процесі створення цілісної технології організації роботи з досліджуваними особами ми визначили певні ключові підходи, ідеї, положення, моделі, способи структурування та реалізації терапевтичної роботи, які присутні в усіх формах і методах такої роботи, як фонові базові принципи.

Принцип розвитку психологічної культури осіб з посттравматичними стресовими розладами полягає у повсякденному поступовому розширенні обсягу їхніх психологічних знань, зокрема, з проблем соціально-психологічної адаптації. Засобом практичної реалізації цього принципу стали інформаційні потоки з психології від інформування у співбесіді до книжок і посібників. Сприйняття психологічної інформації, занурення у зміст її термінів, ознайомлення із закономірностями функціонування психічного, цікава інформація з психології та ін. істотно сприяють розумінню директив психотерапевта, поліпшують якість і збільшують темп розуміння висловів психолога, а також сприяють більш точному формулюванню власних суб'єктивних проблем, опису станів і дій досліджуваними.

Принцип ситуативно-динамічної модифікації прийомів психотерапевтичної взаємодії полягає у постійному адаптуванні способу, інтенсивності і спрямованості конкретного прийому психологічного впливу відповідно до поточного на даний момент стану особистості. Орієнтовна часова схема: до 70% часу хворі знаходяться у стані норми психологічного функціонування; 10–15% часу вони інтенсивно виявляють акцентуйовані характеристики; 5–10% зміщують свій стан у інтервал патологічних проявів. Методи і прийоми відповідно варіюються від ліберально-демократичних до директивних і примусових. Цей принцип стосується й модифікації методів взаємодії у відповідності і до інших ситуативно й індивідуально значущих ознак. Наприклад, «неготовність чи готовність вчитися», «втомленість чи енергетизованість», «неуважність або уважність», «схильність підозрювати чи довірливість» та багатьох інших рис і ознак стилю поведінки та діяльності, необхідних у конкретних психотехнічних вправах.

Принцип гендерно-орієнтованої модифікації методів психотерапевтичної роботи. Значна частина методів психотерапії розроблена для вирішення типових психологічних проблем переважно жінок. Така асиметрія виникла через більшу частоту їх звернень до психотерапевтів за психологічною допомогою. Змістовно більшість проблем пов'язані з психологічним стражданням жінок з різних зовнішніх і внутрішніх причин, тому стандартні методи психотерапевтичного консультування значною мірою сконцентровані на емоційно-чуттєвій сфері особистості, а ключове завдання і критерій необхідності втручання психотерапевта формулюється як допомога у випадку страждань людини. Для чоловіків стратегія занурення і споглядання емоцій і почуттів і вербальний спосіб таких дій є значною мірою неприйнятним. Через домінування лівої півкулі слова в чоловіків несуть переважно холодний інформаційний зміст і слабо пов'язані з почуттями — не асоційовані, не викликають інтенсивних чуттєвих станів, як у жінок. У чоловіків слова переважно несуть певний сенс, узагальнення, спрямовані на цілі, процеси, дії, механізми тощо.

Таким чином, орієнтований на емоції і почуття вербальний спосіб психотерапевтичної роботи значною мірою становить протиріччя устрою психічного світу чоловіків, що зумовлює завелику тривалість і неефективність психологічної роботи з ними такими методами. Подібне можна сказати про часткову неприйнятність для жінок методів адекватних і вдалих при їх застосуванні щодо чоловіків (раціональна психотерапія, філософська психотерапія тощо), які не викликають у жінок необхідних стабільних тривалих прогресивних ефектів. Частина прийомів психотерапії відповідає моделям внутрішнього психічного функціонування і чоловіків, і жінок. Прийнятний підхід — експериментальне визначення допустимості використання методу з конкретним пацієнтом методом проб.

Принцип позитивного мислення полягає у цілеспрямованому створенні психотерапевтом позитивної атмосфери взаємодії з конструктивним напрямом мислення і спільних дій. Позитивне мислення виступає окремою психотехнічною вправою з пошуком і вербалізацією особою, що приймає участь у тренінгу, позитивних сторін будь-якого об'єкта, події реального чи уявного випадку і, навіть, дійсно негативного. Створення соціальної установки на позитивність такою вправою видаляє майже половину факторів руйнування комунікацій, що визначає успішність важливих аспектів соціально-психологічної адаптації осіб з посттравматичними стресовими розладами. Вправа розв'язує задачу формування позитивної установки на сприйняття особистості психотерапевта, що полегшує реалізацію інших аспектів дій із соціально-психологічної адаптації таких осіб.

Принцип структурного розвитку особистості полягає у цілеспрямованому формуванні альтернативних наявним поєднань рис і характеристик особистості. Типова конфігурація в досліджуваних осіб виступає вихідною для психотерапевтичного впливу і здійснення навчальних форм роботи. Зміна структури особистісних рис відбувається не як руйнування зв'язків у наявних групах рис і характеристик навколо факторів, а як створення нових поєднань участю пацієнтів у спеціальних психотехнічних вправах і іграх. Новоутворена група поєднаних характеристик має бути більш значущою для особистості за емоційним, раціональним і прагматичним критеріями, що призводить до припинення використання попередньої конфігурації складових певного фактора.

Специфічний методичний прийом модифікації психотехнічних вправ, що призводить до виникнення структурного новоутворення в особистості, полягає в одночасній ігровій актуалізації у реальній поведінці двох і більше характеристик, які мають поєднатися в нову групу й утворити новий психологічний конструкт — нову, орієнтовану на особисту дію (через участь у вправах тренінгу) інтеграцію рис у функціональну підсистему в структурі особистісних характеристик. Важливо зауважити, що вживання алкоголю повертає особистість до попередніх моделей особистісного функціонування. Це пов'язане з втратою або гальмуванням стримуючих механізмів і послабленням самоконтролю.

Принцип формування особистісної стресостійкості полягає у багатоаспектному інформуванні пацієнтів щодо методів підвищення власної стресостійкості, попередження, уникнення впливу небажаних стрес-факторів, гальмування небажаних реакцій і перенапруження, подолання психічного і фізичного напруження чергуванням напруження та релаксації. Особливими формами є: індивідуальне керування з боку терапевта виконанням пацієнтами психотехнічних вправ; на другому рівні — самостійне виконання; на третьому — допомога іншим особам (при можливості) у подоланні стресових станів.

Частині осіб, що перебувають на лікуванні, доступний підхід з підвищення міцності функціональних систем, що реалізують наростаючий стресовий стан подібно до системи закалювання організму холодною водою. Серія переживань наростаючих мікростресів у ігрових ситуаціях та їх усвідомлення поступово збільшує поріг виникнення можливих неадекватних психічних реакцій, що забезпечує (через контраст) значно бездоганніше реагування на соціальні подразники, ситуації вимог і керування ззовні та повне ігнорування слабких стрес-факторів.

Принцип самостійного навчання і контролю знань. На відміну від систематичного навчання у системі закладів освіти, де реалізовано фронтальний процес роботи з групами осіб і контроль їхніх знань, у досліджуваних осіб ми пропонуємо реалізувати повністю самостійний процес сприйняття інформації і самоконтролю знань за допомогою бланків чи комп'ютера. Контроль знань є мотиватором сприйняття, усвідомлення та запам'ятання інформації, що поліпшує процеси соціально-психологічної адаптації осіб з посттравматичними стресовими розладами. Неадекватне реагування часто відбувається через непоінформованість, невміння бездоганно спілкуватися та спільно вирішувати проблеми. Програма інформування і підтримки соціально-психологічної адаптації осіб зі стресовими розладами, навіть через інформованість, вирішить 10–20% міжособистісних проблем їх інтеракцій.

Принцип трансформації знання в вміння. Значна кількість проблем особистості виникає через те, що наявні в людини знання не переведені на рівень реальної поведінки. Знання і невміння їх застосувати під час розв'язування конкретних проблем у соціальних інтеракціях — типова проблема школярів і студентів і більшості осіб зі стресовими розладами. Єдиний шлях трансформації знань у вміння — тренінг. Отже, кожний сегмент інформації після сприйняття, усвідомлення, запам'ятання і самоконтролю завершується фазою індивідуального психологічного тренінгу у формі 2–3 психотехнічних вправ, що формують конкретне комунікативне і психологічне вміння.

Принцип навчання дорослих — один з ключових засобів досягнення ефективності навчальної роботи з дорослими людьми. На відміну від дітей і студентів, які переважно «проходять» теми, дорослі люди накладають на тематичну інформацію «фільтр» практичності, потребують обґрунтування, активної дискусії і зворотного зв'язку.

Принцип індивідуальної готовності до групової взаємодії. Після досягнення стану особистісної стабільності примусовими, психіатричними і окремими психотерапевтичними методами особистості з посттравматичними стресовими розладами починають під контролем психотерапевта інформаційне самонавчання і розвиток окремих комунікативних умінь. Формування вмінь може відбуватися двома шляхами: 1) через індивідуальну навчальну роботу психотерапевта з пацієнтом; 2) через навчання у парах, мікрогрупах і групах. Але досвід виявив, що небажано допускати до групових форм соціально-психологічного тренінгу осіб, які не засвоїли елементарних комунікативних умінь на бажаному рівні (подібно тому, як школярі не можуть читати вголос для інших людей, не засвоївши спочатку букви). Отже, соціально-психологічний тренінг — періодичний тренінг з групами осіб, які готові до групової роботи на рівні базових умінь комунікації. Порушення принципу «індивідуальна готовність до групової роботи» призводить до наслідування учасниками тренінгу небажаних і невдалих форм і способів інтеракцій.

Принцип досяжної й узгодженої цілі. Особистостям з посттравматичними розладами, що увійшли у стан стабільного функціонування, як і для будь-якої людини, важливо мати мету життя і діяльності. Вочевидь, що обмежувальні умови лікувального закладу виключають професійну діяльність та інші способи проведення часу й життєдіяльності досліджуваної групи осіб. Отже, можливе пропонування і переконання таких осіб у тому, що психологічна підготовка, орієнтована на соціально-психологічну адаптацію, є важливою метою, єдиною дійсно самостійною для них діяльністю в умовах, де вони перебувають. Ціллю виступає засвоєння знань і вмінь взаємодії з людьми на більш високому рівні якості, ефективності, успішності. В ході психотерапевтичного спілкування досягається прийняття пацієнтом такої мети як важливої особистої цілі. Розвиток комунікативних умінь і формування навичок взаємодії (альтернативних небажаним формам поведінки) певною мірою відволікає від переживання страждань, а також створює нові точки психологічної стабільності, які зменшують ймовірність виникнення крайніх станів. З пацієнтом узгоджують також правило індивідуального темпу саморозвитку і навчання — він сам обирає тривалість

проходження окремих інформаційних сегментів, контролю знань та обсяг тренування окремих умінь і погоджує з психотерапевтом.

Принцип тренінгу альтернативної поведінки. Тренінг — багаторазове повторення дій з покращенням і уточненням виконання певних дій відповідно до критеріїв якості соціально бажаного спілкування. Головним об'єктом тренінгу у досліджуваній групі осіб виступають вербальні конструкції та невербальне супроводження висловів у формах, що забезпечують бездоганне й конструктивне спілкування. Специфіка досліджуваних осіб (особливо чоловіків) — застосування агресивного вербального нападу на співрозмовника як способу збереження власного статусу. Отже, завданням тренінгу є істотне розширення репертуару реплік, освоєння засобів їх модифікації та навчання використанню невербальних засобів впливу для заміни агресивних проявів і форм експресії. Такий підхід вносить вагомий внесок у інтегральну соціально-психологічну адаптованість осіб даної групи.

Принцип нормативних стандартів. Мораль, норми, етика у досліджуваній групі осіб давно і стійко зафіксовані. Невдалі конфігурації установок і морально-етичних обмежувачів поведінки разом з неконтрольованим збудженням і специфічними особистісними конструктами з акцентуованих і близьких до патологічних характеристик зумовили протиправні дії та наслідок — лікування розладів. Отже, нормативна саморегуляція — дуже важливий аспект програми лікування і терапії, але одночасно і найбільш складний через повну сформованість особистості дорослих людей і складність втручання у ціннісну сферу.

Пошук варіантів впливу на аксіологічну сферу особистості осіб з посттравматичними стресовими розладами виявив як найбільш прийнятний метод афористичні, гумористичні та засновані на прецедентах форми розвивального впливу в даному аспекті лікувальної роботи. Методично це реалізується організацією сприйняття відповідних інформаційних сегментів, періодичне їх обговорення як спосіб привернути увагу до такої інформації, у формі метафоричних розповідей, груп афоризмів, наборів гумористичних коротких історій, що містять соціально-значущий психолого-педагогічний контекст і сенс актуалізації (повторного усвідомлення) та формування морально-етичних і нормативних стандартів, необхідних для успішної подальшої соціально-психологічної адаптації осіб з посттравматичними стресовими розладами. Особливою формою роботи групового типу є виступ з такими історіями у вправах з публічного виступу. Для забезпечення останніх ми формуємо комплект історій на основі популярної психологічної інформації та психологічно орієнтованих статей і повідомлень з Інтернету.

Принцип індивідуальної еволюції особистості виступає протилежністю груповій еволюції особистостей (наприклад, в освітніх системах з їх фронтальними і програмними формами організації навчання). У випадку осіб з постстресовими розладами, що є дорослими людьми, нерідким є випадок, коли частину з інформаційних елементів загальної програми психологічної підготовки й саморозвитку можна вилучити через високий загальний рівень розвитку пацієнтів. Отже, психотерапевт, відповідно до принципу індивідуальної еволюції обирає лише ті опорні точки у сфері вмінь, інформації та ціннісно-нормативних елементів, які дійсно необхідні саме цьому пацієнту.

Принцип інтеграції елементарних комунікативних вмінь полягає у тому, що після досягнення успішності у виконанні елементарних вправ слід підвищити рівень їх складності до рівня, за якого в окремій вправі людина використовує кілька елементарних умінь, що призводить до створення комунікативних умінь інтегрального типу. Такі вправи мають істотну складність, що може бути недоступним для пацієнта і спровокувати небажані стани роздратування невдачею. Тому перехід до складних соціально-психологічних вправ має бути обережним і зі значним рівнем позитивної підтримки, обмеженням критики тощо.

Принцип мотивації саморозвитку. Через специфічність популяції осіб, що утримуються в закладах суворого режиму після скоєння протиправних дій, існує значна проблема слабкої мотивації для навчання і розвитку як складової лікування. Необхідний певний час для нефорсованого виникнення внутрішнього бажання психологічного розвитку та засвоєння нових способів соціальної взаємодії. Це час виникнення запиту на психологічне зростання — виступає стандартною умовою більшості психотерапевтичних систем. Проблема полягає в тому, що більшість психотерапевтичних методів передбачають запит на психотерапевтичну консультативну допомогу. Отже, заради ефективності впливу необхідне певне вичікування психотерапевтом природного виникнення мотивації на саморозвиток у таких осіб. Час вичікування,

безумовно, може супроводжуватися інформацією і сигналами можливостей саморозвитку з власної волі у наявних умовах, але рішення про початок психологічної підготовки людина має прийняти сама.

Принцип новизни інформації становить важливу умову інтересу до соціально-психологічної адаптації з боку осіб з посттравматичними розладами. Отже, база інформаційних сегментів має постійно поповнюватись, що є особливим аспектом методичної роботи співробітників-методистів лікувального закладу.

Аналіз віддалених перспектив запровадження нових форм психотерапевтичної роботи із соціально-психологічної адаптації осіб з розладами відкриває можливості часткової автоматизації інформаційної і контролюючої функцій за наявності кількох персональних комп'ютерів і організації доступу до них пацієнтів для самонавчання. Методична і програмна реалізація роботи з комп'ютером полягає у наданні пацієнту в автоматичному режимі серії сегментів знань і проведенні відповідних їм тестів знань без участі терапевта. Тематика інформаційних сегментів має охоплювати певні теми, що важливо для цілісного забезпечення успішності соціально-психологічної адаптації осіб з посттравматичними стресовими розладами.

ВИСНОВКИ

Поряд із запропонованими використано й інші стандартні психотерапевтичні, психологічні та педагогічні принципи індивідуальної роботи, орієнтовані на специфіку й особливості осіб з посттравматичними стресовими розладами, що сприяло підвищенню ефективності роботи із соціально-психологічної адаптації.

Отже, для удосконалення лікувально-профілактичної роботи щодо осіб із ПТСР потрібне подальше наукове розроблення психотерапевтичних заходів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Александровский Ю.А. Пограничная психиатрия и современные социальные проблемы / Ю.А. Александровский. — Ростов-н/Д. : Феникс, 1996. — 112 с.
2. Березин Ф.Б. Психическая и психофизиологическая адаптация человека / Ф.Б. Березин. — Л. : Наука, 1988. — 231 с.
3. Волошин П.В. Медико-психологические аспекты экстремальных событий и проблема посттравматических стрессовых расстройств / П.В. Волошин, Л.Ф. Шестопалова, В.С. Подкорытов // Международный медицинский журнал. — Т. 6. — № 3. — С. 31–34.
4. Колодзин Б. Как жить после психической травмы / Б. Колодзин. — М. : Шанс, 1992. — 92 с.
5. Посттравматичні стресові розлади: діагностика, лікування, реабілітація: метод. рекомен. / П.В. Волошин, Л.Ф. Шестопалова, В.С. Підкоритов та ін. — Х., 2002. — 47 с.
6. Шестопалова Л.Ф. Медико-психологічні аспекти профілактики посттравматичних стресових розладів у осіб, які пережили екстремальні події / Л.Ф. Шестопалова // Архів психіатрії. — 2004. — Т. 10. — № 2 (37). — С. 241–244.
7. Шестопалова Л.Ф. Діагностика та лікування посттравматичних стресових розладів / Л.Ф. Шестопалова, Д.М. Болотов // Медицинская психология. — 2008. — Т. 3. — № 2. — С. 11–13.
8. Шестопалова Л.Ф. Нарушение личностного функционирования у людей, переживших экстремальные события, и их психотерапевтическая коррекция / Л.Ф. Шестопалова, Д.М. Болотов, В.А. Кожевников // Український медичний альманах. — 2004. — № 4 (додаток). — С. 123–126.
9. Horowitz M.J. Stress response syndromes. 2-nd edition. / M.J. Horowitz. — N. Y., 1986. — 268 p.

Ильина И.К.

ПРИНЦИПЫ ОРГАНИЗАЦИИ ПСИХОТЕРАПЕВТИЧЕСКОЙ РАБОТЫ ПО СОЦИАЛЬНОПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ АДАПТАЦИИ ЛИЦ С ПОСТТРАВМАТИЧЕСКИМИ СТРЕССОВЫМИ РАССТРОЙСТВАМИ

В статье рассмотрены принципы организации психотерапевтической работы по социально-психологической адаптации лиц с посттравматическими стрессовыми расстройствами.

Ключевые слова: *посттравматические стрессовые расстройства, психотерапевтическая работа.*

Il'ina I.K.

**PRINCIPLES OF ORGANIZATION OF PSYCHOTHERAPY WORK ARE
FROM SOCIALPSYCHOLOGICAL ADAPTATION OF PERSONS
WITH POSTTRAVMATICHNIMI STRESS DISORDERS**

In this article principles of organization of psychotherapy work are considered on social-psychological adaptation of persons with posttravmaticheskimi stress disorders.

Key words: *posttraumatic stress disorders (PTSD), psychotherapeutic work.*